

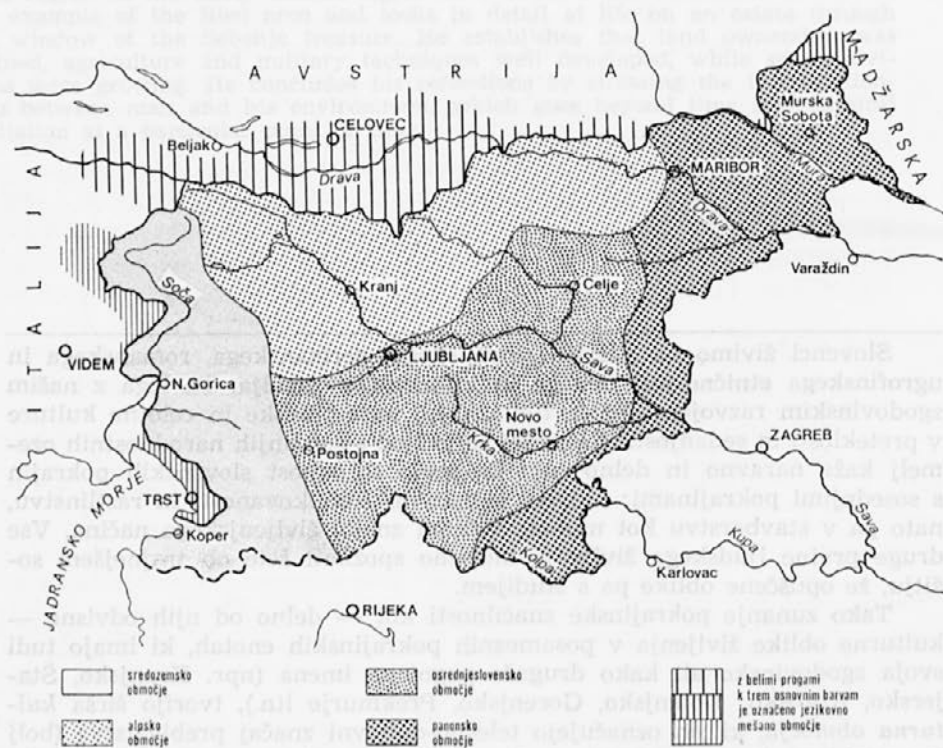
Prostorska in kulturno genetska povezanost slovenske ljudske kulture z Evropo

Slovenci živimo na stičišču slovanskega, germanskega, romanskega in ugrofinskega etnično-jezikovnega in kulturnega ozemlja. Ta lega z našim zgodovinskim razvojem določa tudi značaj naše ljudske in celotne kulture v preteklosti in sedanjosti. Na zunaj že prihod s sosednjih narodnostnih ozemelj kaže naravno in delno tudi kulturno sorodnost slovenskih pokrajin s sosednjimi pokrajinami: najprej v naravni izoblikovanosti in rastlinstvu, nato pa v stavbarstvu kot najbolj vidnem znaku življenjskega načina. Vse druge prvine ljudskega življenja moremo spoznati šele ob trajnejšem sožitju, že opuščene oblike pa s študijem.

Tako zunanje pokrajinske značilnosti kot — delno od njih odvisne — kulturne oblike življenja v posameznih pokrajinskih enotah, ki imajo tudi svoja zgodovinsko ali kako drugače pogojena imena (npr. Kranjsko, Štajersko, Koroško; Dolenjsko, Gorenjsko, Prekmurje itn.), tvorijo širša *kulturna območja*, ki jih označujejo telesno-duhovni značaj prebivalstva (bolj v preteklosti kot sedanjosti), jezikovne značilnosti (narečja) in ves način ljudskega, do nedavnega predvsem kmečkega življenja s prvinami in oblikami, ki so last predvsem teh območij v širšem, mednarodnem obsegu. V vseh območjih pa najdemo — v različni množini — tudi kulturne prvine iz prvotne slovanske kulture.

Alpsko območje obsega velik del slovenskega ozemlja v Julijskih in Savinjskih Alpah ter v predalpskem svetu. Najpristnejši alpski pokrajini sta Gorenjsko in Koroško, del Posočja, v veliki meri pa so deležni alpskih kulturnih značilnosti Pohorje in Kozjak, Savinjska dolina z osrednjim Štajerskim, del Dolenjskega in nekoliko Slovenske gorice. V naselbinskem pogledu označujejo to območje samine in razkropljene vasi vsaj v nekaterih krajinah. Stavbarstvo pa pozna delno čisto leseno, delno pa v pritličju zidano in v nadstropju leseno, pa tudi zidano visoko hišo, pokrito večkrat s škod-

lami. To je navadno enoten stegnjen dom s stanovanjskimi in gospodarskimi prostori pod isto streho. Med gospodarskimi stavbami se je kozolec ali stog prav v alpskem svetu razvil v današnje različne oblike. Zidane kašče v nekaterih krajinah alpskega območja najdemo samo tod, ker so drugod lesene. V zvezi z gorskim pašništvom so leseni stanóvi, kočje, staje, svislji, seniki kot ohranjeni primeri prvotnega stavbarstva. Alpska značilnost so tudi planšarska naselja: pristáje in planine z vsemi oblikami gorskega gospodarstva — planovánja, s košnjo na nižjih senožetih, s pašo v raznih višinskih stopnjah, z mlekarstvom in sirarstvom s pripadajočim orodjem in napravami ter s pastirsko in sirarsko terminologijo, delno še predromanskega, delno romanskega in germanskega izvira. Alpska ovčjereja je bila v preteklosti podlaga domačega suknarstva, ki je preskrbovalo obleko tega območja. Poleg domačega sukna so bili zanjo značilni irhovina, škornji, cokle, kožuhi z všitimi okraski, pisani telovniki, kot najstarejše alpske prvine pa pastirski plašči iz ličja in trave.

Etnološka območja na Slovenskem.

V prehrani alpskega sveta so bili do pred kratkim pomembni doma pridelani mlečni izdelki (sir, skuta, maslo), med drugimi jedmi pa krofi, bobi, krlji, češpljeva kaša; kot okrasni in darilni predmet pa podobnjaki iz medenega testa (mali kruhek) itn.

Med stanovanjsko notranjo opremo so v alpskem območju doma poslikane skrinje, omare in postelje, rezljani stoli, mize z intarzijo. Tu se je v ljudski umetnosti uveljavilo slikanje nabožnih podob na steklo, v evropskem merilu enkratno poslikavanje panjskih kónčnic ali čelnic z najrazličnejšimi motivi. Krašenje uporabnih predmetov je značilno za rezljanje pres-

lic in koželji kot pripomočki pri predenju. Tudi stensko slikarstvo na čelnih straneh hiš in votivne slike ter podobe na hišah so doma v alpskem svetu.

V ljudskih šegah je alpskih prvin manj: to so predvsem trikráljevski koledniki z zvezdo (verjetno prineseni z avstrijskega ozemlja), bandirar pri svatbi in krancel-dečva v koroški svatbi, ziljsko štehanje in visoki rej prav tam; kult sv. Štefana z darovanjem votivnih konjičkov.

V duhovni kulturi nekatere ljudske pesmi in pripovedke pričajo o zvezdah z alpskimi Vlaha. V ljudski poeziji alpskega sveta so mnoge vasovavske in poskočne pesmi prevzete od sosednjih Avstrijcev in tudi poudarjeni čutni element v tukajšnji glasbi je alpska posebnost, ki nima domačega izvira.

Alpsko kulturno območje nas povezuje z mnogimi svojimi prviniami v sosednji Avstriji, delno pa tudi s staro Recijo na današnjem švicarskem ozemlju.

Sredozemsko območje zajema del Notranjskega, Kras s tržaško okolico, Goriško, Beneško Slovenijo. Z njim smo tako s pokrajinskimi značilnostmi kot z nekaterimi kulturnimi oblikami ljudskega življenja povezani z romanskim zahodom. Najvidnejši zunanji znak tega območja je visoka kamnita hiša s kamnoseškimi okrasi, krita s položno streho iz škrlji — kamnitih plošč kot prvotno kritino teh pokrajin, pozneje pa s korci-žlebaki. Značilnost starejših hiš je kavada-spahnjenca, v kateri je odprto ognjišče s kotlom, s kaminom. Stara oblika tukajšnjega stavbarstva so na Krasu okrogle kamnite hiške, pastirska zaklonišča.

V gospodarstvu je pomembno vinogradništvo s posebnimi oblikami, poljedelstvo v ogradah, gojenje oljk s staro obliko in romanskim imenom torklja za domači stisk (stiskalnico za olive). V živinoreji je značilna reja oslov kot tovarne živali, ribolov s pripravami in načini na morski obali, v preteklosti mnogo dróbnice in sredozemska oblika jarma za dvojce živali, obstoječ iz enega glavnega dela ter iz dveh kamb.

Med šegami je sredozemska prvina krašenje bivališč z zelenjem o božiču, novoletno-božično obdarovanje, verjetno tudi žganje čoka — panja o božiču. Poleg nekaj prvin v ženitovanjskih šegah se je do danes v severni Istri ohranilo »brško opasilo« — proščenje s plesom na vaškem trgu.

V ljudski umetnosti je kamnoseštvo na Krasu oblikovalo vodnjake z napisi in okraski, vhode na dvorišče — kalone z glavami na vrhu, križe, spomenike itd.

Iz sredozemske kulture je prevzelo naše ljudsko pesništvo številne motive že v stari dobi, npr. v Lepi Vidi, Mladi Zori, Zariki in Sončici, v pesmih o španskem kralju in (na)poljski (= španski) kraljici, o Kralju Matjažu itn. Vendar so se te pesmi v glavnem ohranile v alpskem in osrednjeslovenskem območju.

Osrednjeslovensko območje imenujemo vmesni prostor med ostalimi tremi območji in obsega jedro Dolenjskega, del Notranjskega, zahodno in južno Štajersko. V njem se stekajo prvine iz ostalih območij, zato njegovih mejá ne smemo označevati togo. Mogoče ga najbolj označuje več različic hiš, med katerimi veže nizka lesena hiša to območje na panonsko — vendar je razlika med hišami v enem in drugem občutna —, pa tudi na alpsko območje. Zidana vrhhlevna hiša je mogoče najbolj značilna za te pokrajine in ima vzporednico v nekaterih alpskih hišnih oblikah. Nizka zidana hiša pa je odraz gospodarskega stanja teh pokrajin.

V tem območju se je najbolj razvil dvojni kozolec (toplar). Leseni podi kot gospodarske stavbe in kašče ter hrami v vinogradih predstavljajo staro stavbarstvo osrednjih pokrajin. — Poljedelstvo in živinoreja sta tod v ravnotežju. Močno je razvito vinogradništvo, hmeljarstvo pa je doma v Sa-

vinjski dolini. Med prvotnimi oblikami pridobivanja surovin je bil pomemben poljški lov, ki je s svojimi ostanki ohranjen prav v teh pokrajinah.

V noši je bila uporaba doma izdelanega lanenega platna ponekod močna še pred stoletjem, sicer pa je bila noša zelo alpsko vplivana in ni ohranila starih tvarin ter oblik.

Stare slovanske prvine so ohranjene tudi v tem območju v oblikah in nazivih gospodarskega orodja — ime drevó, drvina za plug je ohranjeno prav tod. Nožna stopa za phanje nekaterih žitaric, žrmlje za mletje, metje žita, posebno prosa, z živino in z nogami »mencev«. V živinoreji je tu doma »slovanski jarem« — tele(n)ge, kakršnega poznajo tudi v panonskem območju. Tudi domača delavnost in obrti so poznale do zadnjega časa mnogo starih slovanskih prvin, tako v gojenju in predelovanju lanu in konoplje, v lončarstvu, ki še danes živi v nekaterih krajih (tudi povezava s panonskim območjem).

Med letnimi in življenjskimi šegami so bile do pred približno pol stoletja, ko so začeli industrializacijski vplivi odločilno razkrajati vaško kmečko skupnost, stare slovanske prvine tako žive kot v drugih območjih, predvsem v panonskem in alpskem. Kljub vedno večji prevladi novih oblik življenja pa so glavne stare šege z vsemi z njimi povezanimi verovanji še vedno žive. Navzlic temu, da osrednjeslovensko območje ni naravnost povezano s tujim etničnim svetom, ne moremo reči (kar se je dogajalo), da je to najbolj slovensko kulturno območje.

Panonsko območje obsega na skrajnem severu Slovenije Prekmurje, kjer prehaja v madžarski panonski pokrajini Őrség na severu in Hetés ter Göcsej na vzhodu; dalje Slovenske gorice z Murskim poljem, del Dravskega polja in Haloze, spodnje Posavje okoli Brežic in Belo krajino — s tema dvema krajinama se dotika hrvaškega panonskega ozemlja, kakor na severozahodu naše panonsko območje prehaja v Medmurje in Hrvatsko Zágorje z enakim kulturnim značajem.

Hiša tega območja je bila še pred desetletji zelo razširjena nizka lesena zgradba s slamnato streho, pa tudi ilovnata nabijanica (túčenca, blatnjáča). Na ravnini so tod največje obcestne vasi na Slovenskem. Ta lesena, pobeljena stavba, bodisi kot stegnjen dom ali v ključu, ima v glavnem enake oblike tudi v drugih slovanskih deželah. Ta niša s svojimi sestavinami in njihovimi nazivi je najbolj trdoživa prvina, ohranjena iz stare slovanske kulture. In prav panonsko območje kot obrobno ter politično in kulturno v Prekmurju še pred sedemdesetimi leti ločeno od slovenske narodne celote, je ohranilo največ starih skupnih slovanskih prvin tako v tvarni, kot v družbeni in duhovni kulturi.

V hišni opremi je tu ohranjeno ime stò za mizo. Danes bi sicer že težko našli nekoč tod razširjeno sedlasto skrinjo z geometričnimi okraski. Med gospodarskimi stavbami je tu doma kukuričnják za shranjevanje koruze, prvotno pleten iz šibja, novejši iz lat. Ponekod zase stoječi škegnji (skednji) iz brun za shranjevanje sena in slame, lesene kleti v vinogradih, ki so pomanjšane vaške hiše, so ostanki starih stavbarskih oblik. Dandanes so zidane hiše raznih oblik, ki odražajo različen čas nastanka, skoro docela nadomestile lesene stavbe.

Uporaba strojev v poljedelstvu je v zadnjih desetletjih nadomestila nekdanji način žetve z vezanjem snopov s povreslom, skladanje snopja v kopé, rázstavke in križe, metje žita v živino. V prometu je tu doma oblika »slovanskega« jarma za dve živali. — Nožne stope, žrmlje in ročni možnarji so v glavnem le še spomini.

Pač pa je v prehrani še udomačena uporaba doma pridelanega bučnega olja in uživanje ajdove kaše, poleg takih panonskih posebnosti, kot so

narezane kumarice ali fižol s kislim mlekom v poletnem času. Pred stoletjem in prej je sestavljalo jedilnik še mnogo preprostih starinskih jedil in so uporabljali stare oblike konserviranja ter shranjevanja živil (v dimu, v jamah).

Med hišnimi delavnostmi je v naših dneh prenehalo pridelovanje in predelovanje lanu ter konoplje s predenjem in tkanjem na krósnih, uporaba domačega platna za obleko pa je izumrla že prej. Najdemo le še lanene namizne prte (stóunice, stóunjeke) in brisače. Najbolj se je še ohranilo lončarstvo, v Prekmurju tudi izdelovanje temnosive (črne) posode, ki pa že opušča stare oblike in se podreja trgovskim naročilom s popačenimi oblikami.

Med ljudskimi življenjskimi šegami se v zadnjih desetletjih tudi naglo opuščajo stare sestavine, kot je bil nakolenček pri svatbi in ves obsežni svatbeni ceremonial, stoletja trdno ohranjan. Tudi z verovanji prežete navade ob rojstvu so že prešle v pozabo in ob smrti so ostala le še najnужnejša dejanja, ki ohranjajo staro izročilo, polno stoletnih navad.

Podobno je med letnimi šegami, kjer se je o božiču in Novem letu ohranilo nekaj starega izročila v prehrani ter kolédovanju. Najbolj trdoživ je v ljudskem življenju pust, ki prevzema nove burkaste oblike. Vzporredno s temi spremembami izginjajo tudi vérovanja, ki so bila jedro ljudskega zdravilstva; izginja ljudsko pripovedništvo, živi pa ljudska pesem, ki ima v tem območju svoje motivne posebnosti in abstraktni slog v napevih.

Vprašanje zase so prav v panonskem območju prvine madžarskega izvira, posebno v obmejnem prekmurskem ozemlju, od sukna sirine ter nekdanjih plaščev, katerih imena dolàma, bekeč, čoha danes niti niso več znana, do belokrajinske parte, raznih sestavin v prehrani in duhovni kulturi (glasba, ples).

Kajpada nas vežejo razen naštetih nekaterih primerov z vsemi evropskimi ljudstvi še mnogi drugi elementi in življenjske oblike, tudi iz novejših časov. Posebej pa nas vežejo s slovanskimi narodi načini življenja s predmeti, šegami, duhovnim izročilom, ki so skupnega pradavnega slovanskega izvira.

Literatura

Nadrobneje sem obravnaval vprašanja o etnoloških območjih na Slovenskem v delih: Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960; Der Aufbau der slowenischen Volkskultur, v: Zeitschrift für Ethnologie 77, 1952, 227—237; Struktura slovenske ljudske kulture. Razprave IV. SAZU, razred za filološke in literarne vede, Ljubljana, 1958, 5—35; Begegnung der alpinen, mediterranen und pannonschen Kulturzone in Slowenien, v: Werte und Funktionen der Traditionellen Kultur, Görz 1970, 87—90; Območja v slovenski ljudski kulturi, v: Slovenski jezik, literatura in kultura, Ljubljana 1974, 315—324.

Zusammenfassung

RÄUMLICHE UND KULTUR-GENETISCHE VERBUNDENHEIT DER SLOWENISCHEN VOLKSKULTUR MIT EUROPA

Unter Beachtung der landschaftlichen und sprachlichen Charakteristika einerseits und der kulturellen Lebensweise in einzelnen Landeseinheiten andererseits könnte man Slowenien in vier breitere Kulturgebiete einteilen.

Das Alpengebiet, dessen manche Kulturelemente uns mit dem benachbarten Österreich, wie auch mit dem alten Rhätien in der heutigen Schweiz verbinden umfaßt einen großen Teil des slowenischen Territoriums in den Julischen und Saantaler Alpen/Savinjske Alpe (Oberkrain/Gorenjsko, Kärnten/

Koroško, einen Teil des Isonzo/Soča Tales) und der Voralpenwelt (Bacherngebirge/Pohorje, Kozjak, Sanntal/Savinja-Tal, Mittelsteiermark, einen Teil von Unterkrain/Dolenjsko und teilweise Windische Büchel/Slovenske gorice).

Das mediterrane Gebiet umfaßt einen Teil von Innerkrain/Notranjsko, den Karst mit der Triester Umgebung, das Görzerland/Goriško und den slowenischen Teil Friauls (Beneška Slovenija). Einige Kulturformen des Volkslebens verbinden uns mit dem romanischen Westen.

Das pannonische Gebiet schließt das Übermurgebiet/Prekmurje ein, wo es im Norden in die ungarischen Gebiete, im Osten hingegen in die Murinsel/Medmurje und ins Hrvatsko Zagorje übergeht. Weiter umfaßt dieses Gebiet die Windischen Büchel/Slovenske gorice mit dem Murfeld/Mursko polje, einen Teil des Draufeldes/Dravsko polje und die Kollos/Haloze, gegen Süden jedoch das untere Posavje in der Umgebung von Rann/Brežice und Weiskrain/Bela Krajina, wo es sich an das kroatische pannonische Gebiet anschließt.

Den Kern Unterkrains/Dolenjsko, einen Teil Innerkrains/Notranjsko, die West- und Südsteiermark zählen wir zum mittelslowenischen Gebiet. Seine Grenzen sind nicht streng vorgezeichnet, da die Kulturelemente aller Kulturgebiete ineinander fließen.

Bei den einzelnen Kulturbereichen sind jene Kulturelemente angeführt und kurz vorgestellt, die für einen Kulturbereich bezeichnend sind.

Prevod: Helena Ložar-Podlogar